

УДК 159.9:343.985

doi: <https://doi.org/10.33270/03212902.61>

Кашпур А. С. – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3276-1731>;

Сокиран Ф. М. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7557-3490>

Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика

Метою статті є вивчення особливостей проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, обґрунтування його криміналістичної та психологічної характеристики. Завданням є формування системи тактичних прийомів, які сприятимуть встановленню психологічного контакту з неповнолітнім допитуваним, недопущенню добросовісних помилок у показаннях допитуваного та нейтралізуватимуть конфліктні ситуації. **Методологія.** Методологічний інструментарій передбачає систему загальнонаукових і спеціально-правових методів пізнання. **Наукова новизна** полягає у формуванні криміналістичної та психологічної характеристики допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Доведено, що допит неповнолітнього – процесуально й тактично складна слідча (розшукова) дія, до проведення якої дізнавач має ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, проведення допиту у формі діалогу, довірливої розмови. **Висновки.** Розслідування кримінальних проступків іноді супроводжується виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем з неповнолітнім підозрюваним. Нерідко неповнолітні допитувані відчувають складнощі під час відтворення обставин кримінального правопорушення, що обумовлює виникнення добросовісних помилок у показаннях. Розкрито відповідні проблемні ситуації та запропоновано алгоритми їх вирішення. Зауважено, що з позиції криміналістики допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, яка передбачає отримання та фіксацію дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення в кримінальному провадженні. З точки зору психології допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження.

Ключові слова: допит; кримінальне провадження; кримінальний проступок; дізнавач; тактичний прийом; психологічний контакт.

Вступ

3-поміж слідчих (розшукових) дій, які проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних проступків, учинених неповнолітніми, чільне місце належить допиту. Показання, зафіксовані під час допиту у формі протоколу та додатків до нього, мають важливе значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Допит неповнолітніх як окремої категорії учасників кримінального провадження означений низкою особливостей, потребує врахування їхнього віку, розумового розвитку, психологічного стану, а також застосування спеціально розроблених тактичних прийомів, які відповідають вимогам допустимості й ґрунтуються на даних науки психології. Критеріями допустимості тактичних прийомів слугують законність, науковість, вибірковість, пізнавальна цінність та етичність. Водночас психологічний механізм реалізації тактичного прийому передбачає: безпосередню чи опосередковану взаємодію між особою, яка здійснює кримінальне провадження та її респондентами; його психологічну спрямованість, пов'язану з відтворенням події, що трапилася, актуалізацією забутого, викриттям неправди, знаходженням прихованого;

психологічний ефект від використання тактичного прийому (пов'язаний з необхідністю одержання правдивих показань, виявленням слідів кримінального правопорушення) (Chornous, 2020).

Проблемам допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні присвятили свої наукові праці В. О. Коновалова, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Однак допит неповнолітніх під час розслідування кримінальних проступків має низку особливостей, пов'язаних з нормативно-правовим регулюванням, тактикою проведення, психологічною характеристикою. Згідно з п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років ("Кримінальний процесуальний кодекс", 2012). Особливості допиту неповнолітніх висвітлено в ст. 224, 226, 227 та інших статтях цього Кодексу. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися § 1 глави 38 КПК України. На тактику проведення цієї слідчої (розшукової) дії впливає процесуальний статус учасника кримінального провадження, характеристика вчиненого кримінального проступку, вік неповнолітнього, його індивідуальні ознаки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у висвітленні особливостей проведення допиту неповнолітніх у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, формуванні його криміналістичної та психологічної характеристики; визначенні тактичних прийомів, що сприятимуть встановленню психологічного контакту з неповнолітнім допитуваним, недопущенню добросовісних помилок допитуваного, запобігатимуть і нейтралізуватимуть конфліктні ситуації.

Виклад основного матеріалу

Тактика допиту неповнолітніх передбачає такі етапи: підготовчий, робочий та етап фіксації. Перед початком допиту дізнавач повинен з'ясувати якомога докладнішу інформацію про неповнолітнього, що стосується його особистісних даних, стосунків у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків, інтересів. Також слід забезпечити присутність усіх учасників слідчої (розшукової) дії (педагога, психолога, законного представника та ін.).

У межах робочого етапу відбувається основний інформаційний обмін між учасниками у формі вільної розповіді шляхом постановки різних запитань (нагадувальних, контрольних, деталізуючих). Питання до неповнолітнього не мають наводити на відповідь, їх слід формулювати з урахуванням віку, рівня загального розвитку та психічного стану. Тактичні прийоми, які застосовують під час допиту неповнолітніх, передусім спрямовані на встановлення психологічного контакту.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людського ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, уживати вислови, що принижують його гідність. Необхідно ґрунтовно вивчити особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психологічний стан.

Перевагу надають тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до давання правдивих показань. Крім того, слід гарантувати забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на добу (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. Згідно зі ст. 104, 105 КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі, а результати фіксування процесуальної

дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу.

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, передбачено розширення можливостей застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. У ч. 3 ст. 104 КПК України закріплено: «Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього» (Cherniavskiy et al., 2019).

Отже, під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, результати якого є додатком до протоколу допиту (ч. 2 ст. 105 КПК України), що надає можливість точніше зафіксувати не лише показання, а й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Тактика допиту неповнолітніх залежить і від інших важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний); соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості в досягненні завдань кримінального провадження.

Розглянемо психологічну характеристику допиту. Так, допит дозволяє дізнавачу одержати найбільш повне уявлення про подію кримінального проступку. Проте під час спілкування в процесі отримання показань є велика ймовірність приховування та перекручування інформації неповнолітнім допитуваним. Дізнавач має бути психологічно готовим до таких ситуацій, повинен вміти їх виявляти, діагностувати, попереджувати. Тому для якісного виконання поставлених завдань дізнавач повинен володіти знаннями з психології.

З криміналістичної та психологічної точки зору важливим є складання розгорнутого плану допиту. Він повинен містити питання, які необхідно з'ясувати, а також визначати їх послідовність. Якщо дізнавач погано орієнтується в цій інформації, у нього буде відсутнє почуття впевненості під час проведення слідчої (розшукової) дії. Недостатня обізнаність, невпевненість, безпорадність у відшуканні потрібних відомостей у матеріалах кримінального провадження знижують якість допиту й негативно позначаються на встановленні психологічного контакту з допитуваним. Крім того, для неповнолітнього важливо, щоб представник правоохоронних органів викликав повагу, був авторитетним.

Психологічної оцінки потребує також питання про момент допиту. Бажано розподілити час так, щоб забезпечити чітку черговість прибуття різних

учасників кримінального провадження, не допустити їх скупчення біля кабінету дізнавача. Це необхідно для запобігання обміну інформацією, впливу один на одного, вироблення спільної лінії поведінки на допиті. Момент проведення допиту відіграє роль у випадках, коли наприклад свідок чи потерпілий відчули психологічне напруження (страх, стрес). Їм необхідно надати можливість відновити нормальний психологічний стан.

Таким чином, допит неповнолітнього, згідно із психологічною характеристикою, має такі спільні ознаки: по-перше, допит здійснюють поетапно; по-друге, ефективність допиту залежить від ретельності попереднього вивчення особистості допитуваного. Дізнавач має одержати інформацію про умови життя, виховання, навчання неповнолітнього, його типові форми поведінки, зацікавлення та вподобання, психологічні властивості та якості, ставлення до події кримінального проступку тощо. Безпосередньо під час допиту діагностують рівень загальної культури та розвитку допитуваного, особливості його мовлення, міміки, психологічні стани й реакції, готовність до співробітництва або ж констатують негативне ставлення до правоохоронних органів.

Оскільки в процесі допиту відбувається не лише збирання інформації, а й психологічний вплив на учасника, є можливість визначити схильність неповнолітнього до навіюваності, його комунікативність, загальну тривожність та агресивність. Основними методами одержання такої інформації є: безпосереднє та опосередковане спостереження; бесіда; аналіз дій і поведінки під час учинення кримінального проступку та у звичайних умовах життєдіяльності; метод експертних оцінок, тобто одержання інформації від обізнаних осіб; психологічний експеримент – вивчення поведінки допитуваного в спеціально створених умовах.

Психологічний експеримент під час допиту неповнолітнього потребує детального розгляду, адже пов'язаний з дотриманням вимог допустимості застосовуваних методів і прийомів правоохоронної діяльності.

Фундатором методу експерименту у вітчизняній психології вважають Л. Виготського (Vygotskiy, 1960). Формувальний експеримент учений визначав як штучне відтворення (моделювання) процесу психічного розвитку особистості. Його мета полягає у вивченні умов і закономірностей виникнення психічних новоутворень. Експериментатор ставить завдання щодо формування нової для випробовуваного здібності. Дослідник теоретично визначає та емпірично добирає необхідні методи, засоби, форми досягнення запланованого результату, прагнучи досягти передбачуваних показників сформованості. Експериментальна модель

формуального експерименту пояснює прогрес і розкриває механізми якісних стрибків у розвитку певних психічних здібностей випробовуваних (Panasenko, 2017, p. 130).

Вагомим внеском у розвиток теорії та практики психологічного експерименту є доробок В. Нікандрова. Учений розглядав експеримент як метод, за якого дослідник сам викликає явища, що цікавлять його, і змінює умови їх перебігу з метою встановлення причин виникнення цих явищ і закономірностей їх розвитку. На його думку, отримувані наукові факти можуть неодноразово відтворюватися завдяки керованості й суворому контролю умов, що дає змогу їх перевірити, а також накопичити кількісні дані, на підставі яких можна дійти висновку про типовість або випадковість явищ, що вивчаються. Науковець виокремив такі головні особливості психологічного експерименту: ініціатива експериментатора в появі тих психологічних фактів, що його цікавлять; можливість варіювання умов виникнення і розвитку цих явищ; строгий контроль і фіксація умов та процесу їх перебігу; ізоляція одних та акцентування інших чинників, які зумовлюють досліджувані феномени, дає змогу виявити закономірності їх існування; можливість повторення умов експерименту забезпечує багаторазову перевірку отриманих даних та їх накопичення, що підвищує надійність експерименту; варіювання умов передбачає не лише наявність або відсутність будь-яких елементів експериментальної ситуації, а й їхні кількісні зміни (Nikandrov, 2002, p. 39-40).

Вартий уваги передусім експеримент у процесі допиту, що полягає в дослідженні зміни психіки неповнолітнього допитуваного під час психологічного впливу дізнавача й допитуваного. Психологічний експеримент дозволяє, встановивши та діагностувавши особливості психологічного стану шляхом створення спеціальних ситуацій під час допиту, розкривати закономірності, механізми й тенденції психічного розвитку неповнолітнього.

Третя характеристика допиту – необхідність встановлення психологічного контакту. Як зазначає М. М. Єфімов, встановлення психологічного контакту – це створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє виконанню завдань допиту. Тому для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії варто встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи низку тактичних і психологічних прийомів (Yefimov, 2020, p. 203). Для цього

інформацію про особу комплексно аналізують, вивчають її вербальні та невербальні реакції.

Спілкуючись з неповнолітнім, дізнавач не лише сприймає словесну інформацію, а й спостерігає за очима, тембром голосу, інтонацією, мімікою та жестами. Розуміння невербальної інформації може поліпшити та спростити процес і можливості розслідування кримінальних проступків. Учені зазначають, що процес невербальної комунікації складається з декількох видових форм передачі інформації: 1) оптико-кінетична – охоплює експресивно-виразні рухи обличчя й тіла (міміка та пантоміміка), рух очей (візуальний контакт); 2) проксемічна або просторова, яка містить такі елементи, як дистанція спілкування та просторова орієнтація учасників спілкування; 3) акустична, зокрема такі її підвиди, як просодична (вокальні якості голосу, тембр, діапазон, тональність) та екстралінгвістична (темп мови, включення в мову пауз та інших засобів, таких як кашель, сміх, плач тощо); 4) ольфакторна, яка відповідає за визначення запахів; 5) тактильно-кінетична, що містить такі елементи: рукостискання, поцілунки та дотики (Pletenets, & Kurganova, 2019, p. 220).

Під час проведення допиту неповнолітнього необхідно здійснювати відеозапис. Відеофіксація не лише полегшує проведення процесуальної дії, а й здатна надати в розпорядження дізнавача, прокурора, суду важливу криміналістичну інформацію. За потреби до пояснення змісту такого додатка до слідчої (розшукової) дії може бути залучено відповідного спеціаліста. Результати досліджень психології для розкриття та розслідування кримінальних проступків, зокрема в частині використання невербальної інформації, є невід'ємною частиною цього процесу та повинні використовуватися правоохоронцями в комплексі з усіма напрацьованими в теорії та практиці криміналістики методами й засобами (Osypenko, & Prorochenko, 2019, p. 394).

Психологія спілкування дізнавача та неповнолітнього як учасника допиту (свідка, потерпілого, підозрюваного) передбачає застосування всіх способів комунікації. На практиці використовують низку прийомів щодо встановлення й підтримання психологічного контакту. Дізнавач під час спілкування з неповнолітнім має застосовувати «методику контактної взаємодії» (Filonov, 1989), реалізація якої відбувається згідно з певними стадіями.

На першій стадії – накопичення згоди – слід застосувати заходи, спрямовані на зняття психологічних бар'єрів і напруженості. Застосовують такі тактичні прийоми: діагностування стану (допитуваному повідомляють про переживання на підставі

сприйняття невербальних ознак, таких як тремтіння, потовиділення, почервоніння, заїкання); співвіднесення запитань (допитуваному ставлять лише ті запитання, що передбачають стверджувальні відповіді, згоду). Ефективним є поступове скорочення пауз між поставленими запитаннями, зменшення питань, що потребують односкладових відповідей («так», «ні»), збільшення кількості тих, які передбачають розгорнуту відповідь, доповнення та пояснення.

Друга стадія – пошук спільних інтересів. Вона передбачає досягнення стану задоволення від спілкування, формування єдиної психологічної атмосфери. У межах цієї стадії використовують такі тактичні прийоми: перерва (цікава бесіда на загальні теми довільно переривається ініціатором); демонстрація зацікавлення, деталізація цікавості, розв'язання проблеми (повідомлення дізнавачем інформації про проблему з метою почути від співбесідника варіанти її розв'язання); переключення (повідомлення про інші, більш серйозні проблеми, для розширення поля позитивних емоцій).

На третій стадії – окреслення засад спілкування – відбувається обмін інформацією про індивідуальні риси учасників кримінального провадження; усвідомлення очікувань допитуваного; формування готовності до прийняття його якостей (почуття гумору, погляди). На цій стадії застосовують такі тактичні прийоми: підбиття підсумків (періодичне узагальнення предмета бесіди); подібність думок (спеціальні висловлювання щодо ідентичності розуміння чогось); виправдання очікувань (вислови-підтвердження щодо очікуваної відповіді або дії).

Четверта стадія – виявлення якостей, небезпечних для спілкування, – передбачає встановлення негативних якостей, які допитуваний приховує, оцінювання їх значущості, прогнозування їх вияву. Варто застосовувати такі тактичні прийоми: пропонування дискусії (стимулювання обговорення негативних якостей особистості); висловлювання сумнівів (недовіра до деяких повідомлень допитуваного); зіставлення суперечностей (свідомий пошук та акцентування уваги на розбіжностях у наданій інформації); добудовування (стимулювання до підбиття підсумків, узагальнення не договореного); очікування (допитуваного інформують щодо висловлювань, які мають суперечності, але без висновку).

П'ята стадія – індивідуальний вплив та адаптація до учасника слідчої (розшукової) дії. Її завданням є корегування поведінки неповнолітнього допитуваного з метою недопущення неконструктивної поведінки, спрямованої на перешкоджання досягненню завдань кримінального

провадження. За цих умов застосовують тактичні прийоми, спрямовані на контроль за проведенням слідчої (розшукової) дії: підказку; акцентування дій (навмисно підкреслюють дії, що суперечать досягненню спільної мети); превентивні дії (пом'якшення ситуації в разі небезпеки вияву негативної реакції); акцентування на бажанні співробітництва.

На шостій стадії – формування спільних правил взаємодії – відбувається побудова довірливих стосунків. Для цього застосовують такі тактичні прийоми: комплімент; звернення за порадою; пропозиція розв'язати проблему разом; подолання боротьби мотивів (актуалізація суперечностей у мотивах поведінки неповнолітнього допитуваного задля спільного досягнення мети слідчої (розшукової) дії).

Таким чином, дізнавач, володіючи майстерністю застосування тактичних прийомів на визначених стадіях встановлення психологічного контакту, зможе реалізувати завдання слідчої (розшукової) дії.

Розслідування кримінальних проступків пов'язане з виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем і неповнолітнім підозрюваним – так званим недобросовісним учасником слідчої (розшукової) дії. Конфлікт можна визначити як відсутність згоди між двома або декількома сторонами, які можуть бути конкретними особами чи групами. Завдання дізнавача полягає не лише в усвідомленні вже назрілої конфліктної ситуації та пошуку шляхів її вирішення, а й у попередженні виникнення конфліктів. Найчастіше конфліктні ситуації під час допиту виникають, якщо суб'єкт володіє необхідною інформацією, проте умисно її приховує або спотворює. Така позиція дитини під час розслідування може бути зумовлена кількома чинниками: впливом дорослого співучасника; негативним досвідом неправомірної поведінки; стресом, що є наслідком учинення кримінального проступку.

Позиція протидії може виявлятися у таких формах: відмові від дачі показань; ухилянні від дачі показань; наданні неправдивих показань; умисному прихованні або замовчуванні окремих обставин події; зміні показань з правдивих на неправдиві повністю чи частково; відмові неповнолітнього допитуваного від процесуального оформлення повідомлених на допиті відомостей.

Подолання конфліктної ситуації здійснюється в таких напрямках: з'ясування дізнавачем причин конфлікту; тактичний вплив на неповнолітнього допитуваного; усунення зовнішніх чинників, що зумовили виникнення конфліктної ситуації. Так, наприклад, можна застосувати тактичні прийоми, метою яких є зміна позиції допитуваного за

допомогою роз'яснення важливості правомірної поведінки. Важливу роль у переконанні неповнолітнього має вплив третіх осіб, які мають у нього авторитет, пошану. Дізнавач може визначити осіб, яким неповнолітній довіряє (рідні, вчителі та ін.), прислухається до їхньої думки, та звернутися до них за допомогою.

Для подолання опору неповнолітнього під час допиту дізнавач може застосовувати такі прийоми психологічного впливу:

– використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного – зміст прийому полягає в урахуванні дізнавачем (як на етапі встановлення контакту, так і безпосередньо під час допиту) відомостей про індивідуальні риси допитуваного та стосунки в сім'ї, за місцем навчання й відпочинку;

– використання або створення стану емоційної напруженості – прийом ґрунтується на тому, що в стані емоційної напруженості в неповнолітнього підозрюваного суттєво знижується здатність здійснювати свідомий контроль за змістом мовних повідомлень і власною поведінкою;

– використання ефекту раптовості – сутність полягає в несподіваній для допитуваного появі фактів та обставин, що доводять неправдивість його свідчень. Цей прийом не зводиться до емоційної напруженості, оскільки раптово подана інформація може мати переконуючий вплив і на раціональну сферу особистості, схилиючи допитуваного до усвідомленої потреби давати правдиві показання;

– допущення легенди – реалізація цього прийому полягає у створенні в процесуальних межах таких умов, що видаються допитуваному природними. Наприклад, він одержує можливість ознайомитися з паперами, що знаходяться на столі дізнавача в момент «вимушеної» його відсутності в кабінеті. Ефективним може бути розміщення в кабінеті дізнавача речей і предметів, тотожних тим, які фігурують як розшуковані;

– вільна розповідь – допитуваному надають можливість у розповідній формі, докладно, без обмежень часу та деталізуючих запитань викласти власний варіант послідовності подій. Протягом розповіді дізнавач аналізує інформацію, відшуковуючи суперечності, на які в подальшому спрямовує допит. У цьому разі досить інформативними є обмовки, паузи, повтори, які робить допитуваний;

– максимальна деталізація показань – є своєрідним доповненням попереднього прийому. Неповнолітньому дуже складно обмірковувати неправдиві показання до найдрібніших деталей. Дізнавач, ставлячи допитуваному перелік запитань щодо подробиць певного факту, примушує його

самостійно встановити суперечності у власних показаннях;

– послідовність пред'явлення доказів – прийом використовують у разі, коли дізнавач має декілька доказів різної значущості, що спростовують показання допитуваного;

– пред'явлення контрдоказів – прийом передбачає спростування кожного неправдивого показання конкретним доказом. Так, заперечення присутності на місці події відразу спростовують висновком експертизи про залишені сліди відбитків пальців рук;

– поєднання прискореного й уповільненого темпів допиту – дія прийому ґрунтується на тому, що інтенсивний темп не дозволяє допитуваному ретельно обмірковувати варіанти. Ефективність прийому підвищує зміна темпу: малозначущі запитання надають повільно, зі значними паузами, з огляду на що виникає відчуття спокою, монотонності, навіть нудьги; викривальні – у прискореному темпі. Це зумовлює створення передумов для підвищення емоційного напруження.

Наукова новизна

Допит неповнолітнього означений складністю підготовки та проведення у зв'язку з психологічними, віковими особливостями допитуваного, обмеженістю його життєвого досвіду, знань та уявлень, недостатньою сформованістю поведінкових навичок. Тому для отримання достовірних і повних показань дитини необхідно використовувати спеціальні тактичні прийоми. Для результативного проведення допиту з неповнолітньою особою важливим є невимуслене доброзичливе ставлення до неї (Kovbasa, 2014).

Залучення неповнолітнього до процесу допиту має бути поступовим, неповнолітній спершу повинен освоїтись з новим місцем і людьми. Після встановлення психологічного контакту можна підвищити мотиваційну відповідальність дитини, повідомивши, що її показання важливі для ефективного розслідування кримінального проступку.

Оскільки діти не здатні до логічної вільної розповіді, слід предмет допиту розбити на частини, ставити конкретні, зрозумілі питання, які виключають однакові відповіді. Питання повинні ускладнюватися поступово: спочатку доцільно з'ясувати коло осіб, які брали участь у відповідних діях; уточнити обстановку, яку дитина запам'ятала; деталізувати дії, які вона самостійно вчиняла, і лише потім – ставити питання, які конкретизують подію кримінального правопорушення. Причому слід спонукати неповнолітнього до пригадування розвитку подій, встановлення зв'язків між окремими епізодами.

Під час допиту неповнолітнього необхідно застосовувати такі методи: переконання, викриття (повідомлення дитині відомостей з метою впливу на її емоції, інтелект, волю), правомірного навіювання (шляхом порад, прохання, застереження, попередження), емоційного експерименту (використання психологічного стану), прикладу (особистий приклад або наголошення на позитивних якостях інших осіб).

Переконуючи неповнолітнього в хибності обраної життєвої позиції, доцільно навести приклади з життя осіб, які стали на протиправний шлях у ранньому віці, що спричинило негативні наслідки; з виховною метою слід викликати почуття аморальності щодо вчинених протиправних дій, надаючи водночас інформацію про механізм виправлення; демонструвати поінформованість, що змусить неповнолітнього більш повно розповісти всі обставини; роз'яснити, що сприяння розслідуванню надасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках навіть уникнути кримінальної відповідальності тощо.

Отже, допит неповнолітнього – процесуально й тактично складна слідча (розшукова) дія, до проведення якої дізнавач повинен ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, проведення допиту у формі діалогу, довірливої розмови. Варто враховувати також ефективність застосування прийомів емоційного впливу, що зумовлено віковими й іншими особливостями розвитку цієї категорії осіб.

Висновки

Розглянувши засади встановлення психологічного контакту, слід зауважити, що розслідування кримінальних проступків, як і будь-яких кримінальних правопорушень, пов'язане з виникненням конфліктних ситуацій між дізнавачем та неповнолітнім підозрюваним – так званім недобросовісним учасником слідчої (розшукової) дії. Іноді виникають проблеми щодо відтворення обставин кримінального правопорушення у зв'язку з добросовісною помилкою допитуваного.

Для подолання опору допитуваного дізнавач може застосовувати різноманітні прийоми психологічного впливу, а саме: використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного; створення стану емоційної напруженості; використання ефекту раптовості; допущення легенди; вільна розповідь; максимальна деталізація показань; послідовність пред'явлення доказів; пред'явлення контрдоказів; поєднання прискореного й уповільненого темпів допиту.

Реалізуючи ці прийоми, слід уважно спостерігати за учасником слідчої (розшукової) дії та ретельно фіксувати його емоційні, мімічні, інші невербальні вияви. Це дозволить варіювати тактику допиту, забезпечуючи бажану регуляцію стану допитуваного й динаміку спілкування.

Важливим напрямом криміналістичної тактики виявлення й одержання повної, достовірної інформації є розроблення та впровадження системи тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях допитуваних. Така слідча ситуація може виникнути під час допиту не лише неповнолітнього підозрюваного, а й свідка та потерпілого.

Усунення неповноти та суперечностей у показаннях неповнолітніх допитуваних, які зумовлені добросовісними помилками в сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, потребує від дізнавача, з одного боку, знань щодо процесу формування показань і чинників, що на них впливають, а з іншого – використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному в пригадуванні фактів і подій.

Процес нейтралізації добросовісних помилок у показаннях не слід зводити лише до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Ідеальні сліди можуть містити й перекручену інформацію щодо дійсних обставин кримінального проступку. Тому відповідна система тактичних прийомів має сприяти, крім актуалізації забутого, також усуненню перекрученої інформації.

Так, під час допиту неповнолітніх з метою сприяння пригадуванню обставин кримінального проступку дізнавач може повідомити показання інших учасників кримінального провадження стосовно обставин, які підлягають перевірці; продемонструвати фото- й відеоматеріали; надати інформацію щодо результатів використання спеціальних знань і проведених експертиз.

Залежно від причин виникнення добросовісних помилок у показаннях, може бути застосовано спеціальні системи тактичних прийомів:

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок сприйняття, а саме помилок зорового, слухового, запахового й інших

видів сприйняття: зіставлення одержаних показань з даними огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій; постановка уточнювальних і контрольних запитань; з'ясування та уточнення асоціативних відчуттів сприйняття; пред'явлення речових доказів; оголошення фрагментів показань інших суб'єктів, надання неповнолітньому можливості пояснити причини суперечностей;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок запам'ятовування: постановка нагадувальних та уточнювальних запитань; пред'явлення речових доказів; демонстрування нагадувальних фото-, відеоматеріалів; надання можливості неповнолітньому допитуваному зобразити, проілюструвати певні обставини сприйняття; допит на місці події; оголошення фрагментів показань інших учасників слідчих (розшукових) дій;

– тактичні прийоми, які полягають у подоланні добросовісних помилок відтворення: усунення мовних, лінгвістичних, логічних помилок неповнолітнього допитуваного; постановка нагадувальних та уточнювальних запитань; постановка питань про обставини, що передують, супроводжують чи слідують за подією кримінального проступку; оголошення показань допитуваного, які він дав раніше, що суперечать одержаним показанням; надання особі можливості пояснити причини суперечностей у показаннях; пред'явлення матеріалізованої довідкової інформації.

Запропонована система тактичних прийомів є типовою. У процесі її використання ефективним може бути кожен із зазначених прийомів окремо або їх комплекс, з огляду на психологічні особливості неповнолітнього допитуваного й особливості добросовісних помилок, які слід нейтралізувати.

Отже, з позиції криміналістики допит неповнолітнього в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків – це слідча (розшукова) дія, зміст якої полягає в отриманні та фіксації дізнавачем у встановленій формі показань, які містять відомості, що мають значення в кримінальному провадженні. Натомість з точки зору психології це – процес специфічного спілкування дізнавача з учасником кримінального провадження.

REFERENCES

- Cherniavskiy, S.S., Tsutskiridze, M.S., & Dudarets, R.M. (et al.). (2019). *Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial investigation of criminal offenses]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Chornous, Yu.M. (2020). *Psykholohichni osnovy realizatsii taktichnykh pryimov [Psychological bases of realization of tactical receptions]*. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(26), 13-22 [in Ukrainian].
- Filonov, L.B. (1989). *Psikhologicheskii kontakt pedagoga i uchashchegosia kak uslovie uspeshnoy profilaktiki otkloneniy v povedenii [Psychological contact between teacher and student as a condition for successful prevention of behavioral deviations]*. *Psikhologicheskaiia profilaktika nedistsiplinirovannogo povedeniia, Psychological prevention of undisciplined behavior*, 238-251 [in Russian].

- Kovbasa, V.M. (2014). Aktualni pytannia taktychnoho zabezpechennia dopytu nepovnoletnikh [Topical issues of tactical support of interrogation of minors]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 253-258 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Nikandrov, V.V. (2002). *Nabludenie i eksperiment v psikhologii [Observation and experiment in psychology]*. SPb.: Rech [in Russian].
- Osypenko, I.P., & Prorochenko, V.V. (2019). Vykorystania mozhlyvostei neverbalnoi informatsii u rozsliduvanni zlochyniv [Using the possibilities of nonverbal information in the investigation of crimes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 6, 392-395. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94> [in Ukrainian].
- Panasenko, E. (2017). Eksperyment yak providnyi empirychnyi metod naukovoho doslidzhennia v psikhologii: teoretychnyi aspekt [Experiment as a leading empirical method of scientific research in psychology: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho, Scientific Bulletin of the Nikolaev National Pedagogical University named after V.O. Sukhomlinsky*, 1(17), 127-133 [in Ukrainian].
- Pletenets, V., & Kurganova, D. (2019). Typical conflict situations when covering and ways of their solution. *Visegrad Journal on Human Rights*, 3(1), 219-222. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903456.pdf>.
- Vygotskiy, L.S. (1960). *Razvitie vysshikh psikhicheskikh funktsiy [Development of higher mental functions]*. Moscow: APN USSR [in Russian].
- Yefimov, M.M. (2020). Osoblyvosti vstanovlennia psikhologichnoho kontaktu pry provedenni dopytu pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti [Peculiarities of establishing psychological contact during interrogation during the investigation of crimes against morality]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 200-204. doi: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.
- Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. doi: <https://doi.org/10.33270/03202601.13>.
- Филонов Л. Б. Психологический контакт педагога и учащегося как условие успешной профилактики отклонений в поведении. *Психологическая профилактика недисциплинированного поведения*. 1989. С. 238–251.
- Ковбаса В. М. Актуальні питання тактичного забезпечення допиту неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 253–258.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Никандров В. В. Наблюдение и эксперимент в психологии : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2002. 103 с.
- Осипенко І. П., Пророченко В. В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 392–395. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-6/94>.
- Панасенко Е. Эксперимент як провідний емпіричний метод наукового дослідження в психології: теоретичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського національного педагогічного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 1 (17). С. 127–133. (Серія «Психологічні науки»). URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/psihol-visnik-17-2017-24.pdf>.
- Pletenets V., Kurganova D. Typical conflict situations when covering and ways of their solution. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No. 3 (1). P. 219–222. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903456.pdf>.
- Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М. : АПН СССР, 1960. 450 с.
- Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204. doi: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2021

Kashpur A. – Research of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3276-1731>;

Sokyran F. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7557-3490>

Interrogation of a Juvenile: Forensic and Psychological Characteristics

The purpose of the article is to clarify the peculiarities of the interrogation of minors in criminal proceedings for criminal offenses and to provide its forensic and psychological characteristics. The task is to form a system of tactics that will help establish psychological contact with a minor interrogated, neutralize conflict situations, help prevent good faith errors in the testimony of the interrogated. Methodology. Methodological tools are a system of general scientific and special legal methods of cognition. The scientific novelty lies in the formation of forensic and psychological characteristics of the interrogation of minors in criminal proceedings for criminal offenses. It is substantiated that the interrogation of a juvenile is a procedurally and tactically complex investigative (search) action, for which the coroner must carefully prepare. It is necessary to establish psychological contact with a minor, conduct an interrogation in the form of dialogue, a confidential conversation. Conclusions. The investigation of criminal offenses in some cases is accompanied by conflicts between the investigator and the juvenile suspect. Juvenile interrogators often have difficulty reproducing the circumstances of a criminal offense, which leads to the emergence of good faith errors in testimony. According to the content of the article, these two problem situations are solved and algorithms for their solution are proposed. It is concluded that from the point of view of criminology, the interrogation of a juvenile in criminal proceedings for criminal offenses is an investigative (search) action, the content of which is to obtain and record in the prescribed form testimony containing information relevant to criminal proceedings. From the point of view of psychology, the interrogation of a juvenile in criminal proceedings for criminal offenses is a process of specific communication between the investigator and the participant in the criminal proceedings.

Keywords: interrogation; criminal proceedings; criminal offense; coroner; tactics; psychological contact.